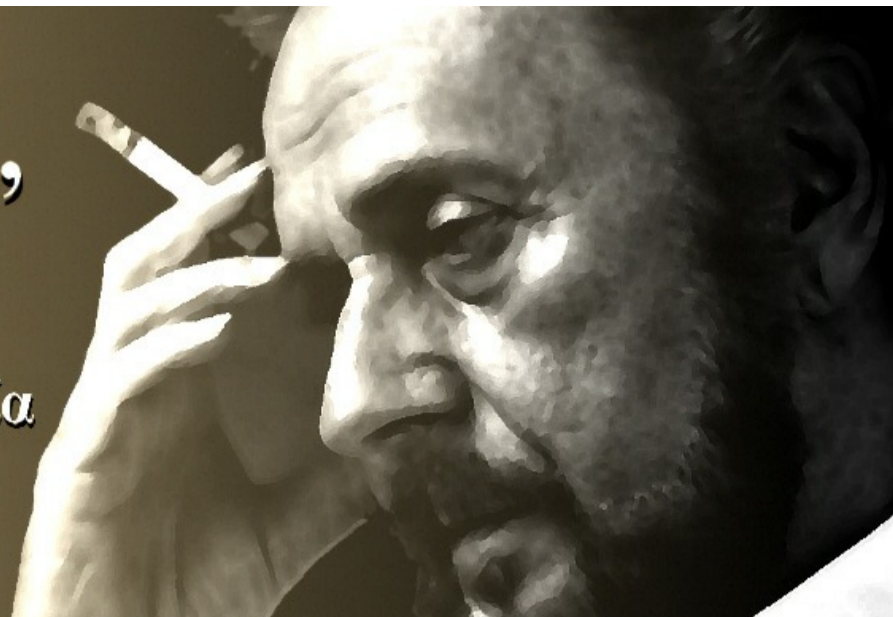

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ, 1909 – 1990:

Του Χρήστου Ν. Φίφη

Μια ανασκόπηση και μια συνομιλία

Είναι ημερομηνίες στην πορεία της νεοελληνικής πνευματικής ιστορίας που απηχούν σαν το τέλος μιας εποχής και το μουδιασμένο ξεκίνημα για μια νέα, που απλώνεται μπροστά στους σύγχρονους, άγνωστη ακόμη και ανεξερεύνητη. Η νέα γενιά ξεκινά για την εξερεύνησή της στα σκοτεινά. Είναι η κρίσιμη ώρα που «Θυμότανε κανείς γέροντες δασκάλους που μας άφησαν ορφανούς», όπως λέει και ο Γιώργος Σεφέρης στο γνωστό του ποίημα «Η τελευταία μέρα».

Τέτοιες περιπτώσεις που σημαδεύουν το τέλος μιας πολυκύμαντης εποχής είναι ο θάνατος του Κωστή Παλαμά το 1943, του □Αγγελου Σικελιανού το 1951, ή του Γιώργου Σεφέρη το Σεπτέμβρη του 1971. Τέτοια μέρα είναι και ο θάνατος του Γιάννη Ρίτσου στις 11 Νοεμβρίου 1990. Ο Γιάννης Ρίτσος, ο πολυγραφότατος βάρδος της 'Ρωμιοσύνης', σταμάτησε να ζει, σταμάτησε να γράφει. Πέρασε στην αιωνιότητα – μάς 'άφησε ορφανούς'.

Ωστόσο, ο πνευματικός αρχηγός μιας εποχής δεν εκκλείπει και με το τέλος της φυσικής του ζωής. Ζει και εμπνέει με το έργο του τις κατοπινές γενιές. Ζει στο λόγο και τη γλώσσα του ελληνικού λαού που συνέβαλε να τη διευρύνει, να την εκλεπτύσει, να την οξύνει. Το έργο του Ρίτσου, ενός ποιητή με τη μεγαλύτερη παραγωγή στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων, πάνω από 100 βιβλία -ποιητικές συλλογές, μυθιστορήματα και μεταφράσεις-, περιλαμβάνει το ρυθμό, την κίνηση και την ανάσα της ελληνικής λαλιάς, αποτελεί την έκφραση του νεοέλληνα σ' όλες τις σπουδαίες εκφάνσεις της νεοελληνικής ζωής.

Ο Ρίτσος, όπως και οι άλλοι πνευματικοί ταγοί που αναφέρθηκαν παραπάνω, αποτελεί μια εποχή που έφτασε στο τέλος της. Σήμερα που τον αποχαιρετήσαμε νοερά στο αιώνιο του ταξίδι, περνάει μπροστά από τα μάτια μας η θυελλώδης ζωή του που είναι συνυφασμένη με τη ζωή της Ελλάδας του εικοστού αιώνα. Γεννήθηκε στην Μονεμβασιά την πρωτομαγιά του 1909, το μικρότερο παιδί μιας πλούσιας γαιοκτηματικής οικογένειας που είχε δυο ιους και δυο κόρες. Γρήγορα, όμως, άρχισαν για τον νεαρό Γιάννη Ρίτσο τα οικονομικά κλυδωνίσματα και οι οικογενειακές τραγωδίες.

Το 1921 πεθαίνουν από φυματίωση ο μεγαλύτερος αδελφός του Μίμης και η μητέρα του. Ο πατέρας του έχασε στα χαρτιά την οικογενειακή περιουσία και κλείστηκε τρελός στο ψυχιατρείο του Δαφνιού. Την ίδια τύχη είχε αργότερα κι η αδελφή του Λούλα.

Σε ηλικία 16 χρονών ο Ρίτσος μεταβαίνει στην Αθήνα για να σπουδάσει. Γράφτηκε στη Νομική αλλά γρήγορα αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις σπουδές του και να βιοπαλέψει για να συντηρήσει τον εαυτό του. Η παλιά οικογενειακή ασθένεια -η φυματίωση- τον προσβάλλει και υποσκάπτει και τη δική του υγεία. Περνάει ορισμένα χρόνια σε σανατόρια – Αθήνα και Κρήτη. Είναι εκεί που μελετά, καλλιεργεί την ποίηση και έρχεται σε επαφή με τις μαρξιστικές ιδέες. Σ' ένα του ποίημα «Στον πατέρα μου» που γράφτηκε την περίοδο αυτή, ο Ρίτσος διεκτραγουδεί τις οικογενειακές του συμφορές:

...
*Πατέρα ζούσες στο έρημο σπίτι μας πάντα μοναχός
μες τα βαρύτιμα έπειπλα που τάθαβεν η σκόνη·
πνιγόταν στις βελούδινες κουρτίνες κούφιος κάθε αχός
κι' έπεφτε θύελλα η σιωπή στο αρχοντικό σαλόνι.*

...
*πάνε τ' αμάξια, τ' άλογα, τα κυνηγετικά σκυλιά,
άδειασε η κάσσα κι άδειασες απ' όλων τη φιλία,
μόνο οι καθρέφτες έκπληκτοι που αναπολούσαν τα παλιά
σε βλέπαν, φάσμα, να μετράς τίτλους και μεγαλεία.*

...
*πατέρα, έγινες' ένδοξος των αγαλμάτων στρατηγός'.
Ω, τι καλά που στο «Δαφνί» μένεις φυλακισμένος
κ' έτσι δε θάχει σημασία καμιά που εγώ ο στερνός σου γιος
σου γράφω απ' τη «Σωτηρία» βουβός κι' απταυδισμένος.
(«Στον πατέρα μου», **Ποιήματα**, τόμος Α□, σελ. 21-2).*

Τελικά βγαίνει από τα σανατόρια και αναζητεί εργασία. Για ένα διάστημα εργάζεται ως ηθοποιός και χορευτής. Η πραγματική του αγάπη, όμως, είναι η ποίηση που την καλλιεργεί πιστά και αδιάλειπτα. Με την ποίηση αντιμετωπίζει τις εναντιότητες της ζωής, των προσωπικών του χλευαστικών και των κοινωνικών αδικιών:

....
*Κι' αγγίζοντας την άφωνη δύναμη των μωρών,
Τον εαυτό μου πολεμώ γκρεμίζοντας την πλάνη,
Και ταπεινός σα μαραγκός, στην άκρη των ωρών,
Λειαίνω την περηφάνεια μου με σαρκασμού την πλάνη.*

(«ποιητής – χορευτής», **Ποιήματα**, τόμος Α□, σελ. 13-15).

Στο «Ορμητήριο» εκφράζει την αυτοπεποίθησή του για την μελλοντική κατίσχυση της ποίησής του, παρά τα εμπόδια που του προβάλλουν οι 'κάπηλοι' της τέχνης:

...Λεκιάσαν τον ουρανό, στραμπούληξαν το φως
των ιδεών οι κάπηλοι και των τεχνών οι μπράβοι,
μα κ' αν τον ήλιο μούκρυσαν μου αρμόζει για αδελφός
κι' αν σε κουρέλια μ' έσκισαν πορφύρα μου τα ράβει.

...
Μα όταν εσείς ω τύραννοι κι' άνατροι κι' ετελείς □
δε θάστε μήτε σκιά καπνού στις ιστορίας τα χάη,
εγώ στη μνήμη των καιρών θάμαι η λαμπρή σελίς
και στο όνομά μου ο αιώνας μας ακέριος θ' αντηχάει.
(**Ποιήματα**, τόμος Α □, σελ. 16-18).

Ο Ρίτσος αποκρυστάλλωσε νωρίς τις πολιτικές του πεποιθήσεις και παρέμεινε προσηλωμένος σ' αυτές σ' όλη του τη ζωή. Ασπάστηκε τον Μαρξισμό – κομμουνισμό και πιχείρησε με την τέχνη του να εκφράσει τους καημούς, την πάλη και τους αγώνες της εργατικής τάξης και των κατατρεγμένων των κοινωνικών αδικιών. Η προλεταριακή του φωνή, όμως, αποκτά νεύρο, καθολικότητα και αναγνώριση. Η ποίησή του εκτιμείται αρχικά απ' τους εκπροσώπους της εργατικής τάξης, το Κομμουνιστικό κόμμα και την αριστερή διανόηση, αλλά είναι πλατιά και αντιπροσωπευτική και στους στίχους της εκφράζεται ολόκληρη η ελληνική παράδοση και κοινωνία.

Το Μάη του 1936 ο Ρίτσος συνδύασε με επιτυχία τα μοτίβα της Κρητικής ποίησης του 17^{ου} αιώνα, του δημοτικού τραγουδιού και του Μανιάτικου μοιρολογιού για να εκφράσει στον *Επιτάφιο* με δύναμη και ενάργεια τον πόνο και την ταξική αφύπνιση της μάνας ενός σκοτωμένου καπνεργάτη στις απεργιακές διαδηλώσεις της Θεσσαλονίκης εκείνων των ημερών. Είναι ένα ποίημα που τελικά αποτελέστηκε από 20 μέρη, το καθένα από 8 ομοιοκαταληκτούντα δίστιχα και τα δυο τελευταία μέρη με 9 δίστιχα. Στο ποίημα, η μάνα που αρχικά οδύρεται και μοιρολογά για το σκοτωμένο παιδί της, αφυπνίζεται ταξικά, αρχίζει να κατανοεί τη σημασία της θυσίας του και τελικά παίρνει τη θέση του μπροστάρισσαστην πάλη της εργατικής τάξης:

...Κι' ως τόθελος (ως τόλεγες τα βράδουα με το λύχνο)
Ασκώνω το σκεβρό κορμί και τη γροθιά μου δείχνω.

....
Γιε μου στ' αδέρφια σου τραβώ και σμίγω την οργή μου,
Σου πήρα το ντουφέκι σου·κοιμήσου εσύ πουλί μου.
(*Επιτάφιος*, **Ποιήματα**, τόμος Α □, σελ. 161-182)

Ο Επιτάφιος κυκλοφόρησε σε μικρό βιβλίο, σε 10.000 αντίτυπα, τον Ιούνιο του 1936. Τον Αύγουστο του 1936 όλα τα εναπομείνοντα αντίτυπα μαζεύτηκαν από την αστυνομία της δικτατορίας του Μεταξά και κήκκαν πομπодώς με πολλά άλλα «αντεθνικά» βιβλία μεταξύ των οποίων και η Αντιγόνη του Σοφοκλή, μπροστά απ' τις στήλες του Ολυμπίου Διός, στην Αθήνα. Το 1937 ο Ρίτσος κυκλοφόρησε το ποίημα *Το τραγούδι της αδελφής μου*, γραμμένο για την περιπέτεια υγείας της αδελφής του Λούλας. Ο ποιητής Κωστής Παλαμάς χαιρέτησε το Γιάννη Ρίτσο, ως το μεγάλο ποιητή του μέλλοντος: «παραμερίζουμε, ποιητή, για να περάσεις»:

....
Το ποίημά σου το πικρό, το ζουν ιχώρ κ' αιθέρας
Καθάριος όρθος της αυγής, μηνάει το φως της μέρας.
Σε μια φρικίαση τραγική χαμογελάει μιας πλάσης
Ρυθμός. Παραμερίζουμε, ποιητή, για να περάσεις.
(**Ποιήματα**, τόμος Α □, σελ. 185).

Ο Ρίτσος έλαβε μέρος στην αντίσταση του ΕΑΜ και λόγω της επισφαλούς υγείας του πρόσφερε αποκλειστικά στον μορφωτικό τομέα. Δυο μεγάλα συνθετικά ποιήματα *Η Ρωμιοσύνη* και *Η Κυρά των Αμπελιών*, αποτελούν έναν σταθμό στην πορεία της Ελληνικής Ποίησης στη δεκαετία του 1940.

Το 1948 ο ποιητής συνελήφθηκε και εξορίστηκε διαδοχικά στη Λήμνο, τη Μακρόνησο και τον Αη-Στράτη, μέχρι που η κινητοποίηση της διεθνούς διανόησης πέτυχε την απελευθέρωσή του, τον Αύγουστο του 1952. Γνωστά ποιήματα της περιόδου, από την ακατάπαυστη παραγωγή του Γιάννη Ρίτσου είναι το «Γράμμα στο Ζολιό Κιουρί» και το «Καπνισμένο τσουκάλι» όπου η ποίησή του αγγίζει καταπληκτική απλότητα και αμεσότητα:

....
Αγαπητέ μου Ζολιό σου γράφω από τον Αη-Στράτη...

Yannis Ritsos, *Selected Poems*, introduction by Peter Bien, Penguin, 1974, p. 24.

Αδελφέ μου Ζολιό κάμποσα χρόνια τώρα τριγυρνάμε
από ξερονήσι σε ξερονήσι...
πάντα μ' αλυσίδες στα χέρια
γιατί είμαστε κάτι άνθρωποι έτσι απλοί
κάτι κεφάλια αγύριστα
που ποτέ δεν ξαμάθαμε ν' αγαπάμε
όπως και συ, τη λευτεριά και την ειρήνη».
(**Ποιήματα**, τόμος Β □, σελ. 99-100).

Στο ποίημα αυτό, όπως και στο «Καπνισμένο τσουκάλι», ο αστόλιστος καθημερινός κουβεντιαστός λόγος αποχτάει εκφραστική δύναμη και γίνεται ένα αποτελεσματικό μέσο ποιητικής επικοινωνίας, χάρη στην ανεπιτήδευτη απλότητά του:

...
*ΚΑΙ ΝΑ ΑΔΕΛΦΕ μου που μάθαμε να κουβεντιάζουμε
ήσυχα – ήσυχα κι' απλά
καταλαβαινόμαστε τώρα – δε χρειάζονται περισσότερα.
Κι' αύριο λέω θα γίνουμε ακόμα πιο απλοί
θα βρούμε αυτά τα λόγια που παίρνουν το ίδιο
βάρος σ' όλες τις καρδιές, σ' όλα τα χείλη
έτσι να λέμε πια τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη,
κ' έτσι που να χαμογελάνε οι άλλοι και να
λένε:
«Τέτοια ποιήματα
σου φτιάχνουμε εκατό την ώρα». Αυτό
θέλουμε κι' εμείς.
Γιατί εμείς δεν τραγουδάμε για να ξεχωρίσουμε
αδελφέ μου, απ' τον κόσμο
εμείς τραγουδάμε για να σμίξουμε τον κόσμο».
(Ποιήματα, τόμος Β, σελ. 250).*

Το 1954 παντρενύτηκε τη γιατρό Φαλίτσα Γεωργιάδη και το 1955 απόχτησε την κόρη του □Ερη στην οποία αφιέρωσε τη συλλογή *Το πρωινό άστρο*. Το 1956 το συνθετικό ποίημα *Σονάτα του Σεληνόφωτος* τιμήθηκε με το πρώτο κρατικό βραβείο ποίησης. Απ' το 1954 μέχρι το 1967 ο Ρίτσος ζει μια από τις πιο χαρούμενες περιόδους της ζωής του, έχει την ευκαιρία να γράφει αδιάλειπτα, να ταξιδεύει σε διάφορες χώρες ως δημοσιογράφος της *Αυγής*, ή ως ποιητής προσκεκλημένος από κυβερνήσεις και λογοτεχνικές ενώσεις.

Η ποίησή του εξελίσσεται συνεχώς και συχνά αποχτάει την επιγ.ραμματικότητα και υπαινιχτικότητα της ποίησης του Καβάφη. Διαβάζεται ευρέως και δεν είναι υπερβολικός ο ισχυρισμός ότι ο Ρίτσος κατέστησε δημοφιλή τη μοντέρνα ποίηση στην Ελλάδα. Στην πλατιά εξοικείωση του κοινού με την ποίηση του Ρίτσου βοήθησε αναμφισβήτητα και η μελοποίηση των ποιημάτων του *Επιταφίου* και *Ρωμιοσύνης* απ' τον Μίκη Θεοδωράκη την περίοδο αυτή, καθώς και οι εργατικές, φοιτητικές, φιλειρηνικές και δημοκρατικές κινητοποιήσεις στην προδικτατορική περίοδο της δεκαετίας του 1960.

Το 1967 ο Ρίτσος συνελήφθηκε πάλι και στάλθηκε εξορία, αρχικά στη Γυάρο και κατόπιν στη Λέρο και αργότερα σε κατ' οίκον περιορισμό μέχρι το 1970. Τα χρόνια που ακολούθησαν τη μεταπολίτευση του 1974 έφεραν στο Ρίτσο τη γενική αναγνώριση. Το 1977 τιμήθηκε με το βραβείο Λένιν. Ανάμεσα στις άλλες τιμητικές διακρίσεις είναι και η αναγόρευσή του σε επίτιμο διδάκτορα αρκετών πανεπιστημίων: της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1975, του Πανεπιστημίου Μπέρμπιγχαμ της Αγγλίας το 1978, του Πανεπιστημίου Καρλ Μαρξ της Λειψίας το 1984, και της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1987.

Μετά το 1974 έμενε κυρίως στο σπίτι του στην Αθήνα όπου έγραφε συνεχώς και δεχόταν τις επισκέψεις φίλων, συγγραφέων και σχολιαστών του έργου του. Στα πλαίσια μελέτης μου για το έργο του Ρίτσου, το Μάη του 1988, όταν βρισκόμουν στην Αθήνα για συμμετοχή στις εργασίες ενός ελληνοαυστραλιανού συνδρίου για νομικά και ιατρικά θέματα, επικοινωνήσα μαζί του για μια συνάντηση. Ο ποιητής με δέχτηκε στο σπίτι του και συνομιλήσαμε για κάπου 1 ½ ώρα. □Οταν ξαναβρέθηκα στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1990 προσπάθησα να επικοινωνήσω πάλι μαζί του. Αυτή τη φορά, όμως, ήταν αδύνατο λόγω του ότι ο ποιητής μόλις είχε βγει από το νοσοκομείο και ήταν εντελώς κατεβλημένος. Η υγεία του ήταν πια σοβαρά κλονισμένη. Είδα, όμως, τη γραμματέα του κυρία Νινέτα Μακρυνικόλα που επιμελείται τις εκδόσεις του, συζήτησα μαζί της και μου έδωσε φωτογραφικό υλικό για σχετική έκδοση σε παροικιακό περιοδικό της Μελβούρνης. Τελικά το φωτογραφικό υλικό χρησιμοποιήθηκε στο παρόν άρθρο που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *ΣΚΕΨΕΙΣ* της Μελβούρνης, στην έκδοση του Νοεμβρίου- Δεκεμβρίου του 1990.

Στη συνέχεια του άρθρου, θεώρησα χρήσιμο για μια κατανόηση του ποιητή και του έργου του, να μεταφέρω τα κυριότερα σημεία της συνομιλίας μας, της 31^{ης} Μαΐου 1988, όπως την κατέγραψα την ίδια μέρα της συνάντησής μας. Δυστυχώς, το άρθρο δημοσιεύτηκε στις *ΣΚΕΨΕΙΣ* μετά τον θάνατο του ποιητή.

Την Τρίτη 31 Μαΐου 1988, το πρωί, βρισκόμουν στην αίθουσα του συνεδρίου, σ' ένα ξενοδοχείο της λεωφόρου Συγγρού, στην Αθήνα. Είχα στείλει στον Ρίτσο ένα γράμμα, 10 μέρες νωρίτερα όταν ήμουν στα Γιάννενα και μόλις επέστρεψα στην Αθήνα την προηγούμενη Παρασκευή, τού τηλεφώνησα. Μου απάντησε ο ίδιος, γνώρισα αμέσως τον ιδιαίτερα χρωματιστό τόνο της φωνής του, ίδιος μ' εκείνο τον χαρακτηριστικό τόνο που απαγγέλλει τα μαγνητοφωνημένα ποιήματα: «Σονάτα του Σεληνόφωτος» ή «□Οταν έρχεται ο ξένος». Μου είπε ότι θα ήθελε πολύ να συναντήσει κάποιον που διδάσκει ελληνική λογοτεχνία σε πανεπιστήμιο της Αυστραλίας και ασχολείται με τη μελέτη του έργου του, αλλά με παρακάλεσε να του ξανατηλεφωνούσα την Τρίτη, γύρω στις 11.30πμ., για να κανονίσουμε συνάντηση, γιατί την ημέρα εκείνη του ήταν αδύνατο. Το συνέδριο είχε αρχίσει την Κυριακή και διαρκούσε όλη τη βδομάδα. Η δική μου ομιλία ήταν κανονισμένη για την Παρασκευή. Μπορούσα επομένως να κλέψω μερικές ώρες για να γνωρίσω από κοντά τον ποιητή της Ρωμιοσύνης. Του τηλεφώνησα στις 11.30 ακριβώς. Με ρώτησε πού βρίσκομαι. Τού είπα. Μου λέει, «αν σας είναι εύκολο ελάτε τώρα. Πάρτε τον ηλεκτρικό, κατεβείτε μετά στο σταθμό του Αγίου Νικολάου. Περάστε απέναντι, μένω στην οδό Μιχαήλ Κόρακα 39, στον 4^ο όροφο».

□Εφυγα αμέσως. Πήρα ταξί και από το σταθμό της Καλιθέας, τον ηλεκτρικό. Στις 12.45 ήμουν στο διαμέρισμά του της πολυκατοικίας Κόρακα 39. Βρίσκομαι σ' ένα σαλόνι γεμάτο πίνακες και βιβλία. Στο διπλανό δωμάτιο τα βιβλία καλύπτουν όλους τους τοίχους και δεν μένει χώρος για άλλα. Πολλοί απ' τους πίνακες είναι του ίδιου του Ρίτσου. Δίπλα, πλάι σ' ένα τραπέζακι, ένας πίνακας δείχνει έναν εξαύλωμένο Γιάννη Ρίτσο μ' έναν μεγάλο κόκκινο φωτοστέφανο, κάτι που θυμίζει εικονογραφία ή πίνακα του Θεόφιλου. Του είπα ότι βρίσκω τον πίνακα αυτό κάπως ιδιαίτερο. «Είναι ενός λαϊκού ζωγράφου που τον φιλοτέχνησε για μένα», μου απάντησε.

Με ρώτησε σχετικά με την εργασία μου. Γνωρίζει από την Αυστραλία τον Αρχιεπίσκοπο κ. Στυλιανό και κάποιον ελληνιστή Alfred Vincent. Του είπα ότι ο Dr Alfred Vincent είναι απ' το Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ. Εγώ δουλεύω στο Πανεπιστήμιο La Trobe της Μελβούρνης. Η Μελβούρνη είναι η πόλη με τον μεγαλύτερο ελληνισμό στην Αυστραλία – ίσως η μεγαλύτερη ελληνόφωνη πόλη στον κόσμο έξω από την Ελλάδα. Επίσης

και το Πανεπιστήμιο La Trobe φαίνεται να έχει τους περισσότερους Έλληνες φοιτητές από κάθε άλλο πανεπιστήμιο στην Αυστραλία.

Μένει στην ίδια γειτονιά απ' το 1939 – σχεδόν 50 χρόνια. Τότε απ' το σπίτι του έβλεπε την Ακρόπολη, μέχρι και τη θάλασσα. Αργότερα το σπίτι δόθηκε με αντιπαροχή και χτίστηκαν πολυκατοικίες. Έχει δικό του άλλο ένα διαμέρισμα στην απέναντι πολυκατοικία που τώρα μένει η κόρη του και επίσης παρέχει στέγη σ' ένα μεγάλο μέρος των βιβλίων του. Δυστυχώς, τώρα οι πολυκατοικίες έκοψαν τη θέα. Τώρα βλέπει μόνο απ' το μπαλκόνι του στο απέναντι σχολείο που ευτυχώς δεν έχουν δικαίωμα να το ψηλώσουν και να το κάνουν πολυκατοικία. Χαίρεται να βλέπει τα παιδάκια να παίζουν – μια όαση των ματιών.

Η Αθήνα είναι το κέντρο του, δεν μπορεί να φύγει για καιρό. Στη συνείδησή του είναι το κέντρο του Κόσμου. Κάτι παρόμοιο που είχαν οι Δελφοί για τον Σικελιανό. Το καλοκαίρι πηγαίνει συνήθως για 2-2 ½ μήνες στη Σάμο αλλά και εκεί έρχονται διάφορα τηλεοπτικά συνεργεία και τον κουράζουν. Έχει πάρα πολλές προσκλήσεις να επισκεφτεί πόλεις που θέλουν να τον κάνουν επίτιμο δημότη και προσκλήσεις να επισκεφτεί πανεπιστήμια του εξωτερικού, αλλά η υγεία του δεν το επιτρέπει. Θα επιχειρήσει, όμως, να κάνει μια προσπάθεια, αν μπορέσει, να επισκεφτεί την Κύπρο. Η υγεία του είναι άσχημη, υποφέρει απ' την καρδιά του. Πράγματι, μολονότι φαίνεται να τα καταφέρνει να κρατιέται στητός και ευκίνητος και το πνεύμα του είναι σπινθηροβόλο, το πρόσωπό του από κοντά φαίνεται καταβλημένο και τα μάτια του δακρύζουν. Καπνίζει ασταμάτητα Παπαστράτο Άσσο. Του παρατηρώ ότι εφόσον έχει προβλήματα με την καρδιά του θα πρέπει να κόψει ή ν' αραιώσει κάπως το κάπνισμα. «Δεν μπορώ κύριε Φίφη, μου είναι αδύνατο. Μου έχει γίνει έξη ή να κρατώ την πένα, ή να κρατώ τσιγάρο», απαντάει.

Πηγαίνει καθόλου τώρα στη Μονεμβασιά; «Ελάχιστες φορές. Η Μονεμβασιά είναι το πέτρινο καράβι μου. Τελευταία τα περισσότερα σπίτια τ' αγόρασαν Γερμανοί, τα αναπαλαίωσαν και τα ηλεκτρικά καλώδια τα έβαλαν υπόγεια. Είναι ωραία, έχασε, όμως, το παλιό της χρώμα. Σας συνιστώ, αν σας δοθεί ευκαιρία να πάτε να την επισκεφτείτε».

Του είπα ότι είδα στον τηλεοπτικό σταθμό του ΣΒΣ στην Αυστραλία ένα ντοκιμαντέρ για την ποίησή του, τον ίδιο, τη Μονεμβασιά και μια θεία του που εμφανίζεται στο φιλμ και μιλάει για τη ζωή του. «Α, ναι, είναι θεία μου, αφού είναι η γυναίκα του αδελφού του πατέρα μου, αλλά δεν είναι μεγαλύτερη από μένα.

Πολύ καλή γυναίκα, η καημένη, υπόφερε πολλά. Ο θεός μου είχε παντρευτεί μια γερμανίδα αριστοκράτισσα που πέθανε όταν αυτός ήταν 56 χρονών. Τότε ο θεός μου παντρεύτηκε αυτή τη θεία μου που εμφανίζεται στο ντοκιμαντέρ. Όταν την παντρεύτηκε, αυτή ήταν μόνο 16 χρονών. Αργότερα άνοιξε εστιατόριο και φρόντιζε τον ηλικιωμένο θεό μου, που ήταν αριστερός, και πήγε και στη Μακρόνησο. Ο θεός αυτός πέθανε 82 χρονών, γύρω στο 1955».

Μέσα στους σκόρπιους πίνακες ξεχωρίζουν διάφορες πέτρες που ζωγράφισε ο ίδιος. Του είπα ότι βρίσκω την τεχνική πρωτότυπη και αξιόλογη. «Είναι από τον καιρό της εξορίας. Ο Γιάννης Τσαρούχης έγραψε ένα άρθρο για τη ζωγραφική μου», είπε.

Μου δείχνει με κάποια αυταρέσκεια τις διάφορες ξενόγλωσσες εκδόσεις που γίνονται προς τιμή του: βιβλία, περιοδικά στην Αγγλική, τη Γαλλική, τη Γερμανική, κλπ.

Δείχνει τα πρόσφατα εκδομένα μυθιστορήματά του. Από πότε άρχισε να γράφει μυθιστορήματα;

Είχε γράψει μυθιστορήματα παλιά, προπολεμικά, αλλά κήκαν με μερικά άλλα χειρόγραφα έργα στην κατοχή. Σώθηκε, όμως, ένα και το δημοσίευσε ύστερα από 40 χρόνια. Ύστερα έγραψε μερικά ακόμη για να συμπληρώσει μια ενότητα. Του άρεσε όταν του είπα ότι είδα τη συγγραφέα κυρία Τατιάνα Μιλλιέξ που μου είπε ότι ο Ρίτσος της είπε φιλοφρονητικά: «Τατιάνα, άρχισα να γράφω μυθιστορήματα και κλέβω το ύφος σου», και αυτή απάντησε: «Γιάννη μου, αυτό θα ήταν η μεγαλύτερη τιμή που θα μπορούσε να μου γίνει, ο Ρίτσος να μιμείται το ύφος μου».

Στη συνέχεια μου μίλησε για τις μεταφράσεις του. Μετάφρασε έργα που τον συγκινούσαν περισσότερο. Τον ρώτησα αν ήξερε Ρωσικά ή τις άλλες γλώσσες απ' τις οποίες έκανε μεταφράσεις. Όχι, δεν μιλάει Ρωσικά ή Τσέχικα. Τις μεταφράσεις τις έκανε από τα Γαλλικά και Αγγλικά – δυο γλώσσες που γνωρίζει, αλλά και με τη συνεργασία ανθρώπων που μιλούσαν τις γλώσσες των πρωτότυπων κειμένων και που γνώριζαν τη Γαλλική ή την Αγγλική. Γνώριζε και την Γερμανική παλιότερα αλλά στην Κατοχή σταμάτησε να την μεταχειρίζεται και την ξέχασε.

Τη μετάφραση των ποιημάτων του Μαγιακόφσκι την έκανε με τη βοήθεια του Αρη Αλεξάνδρου, ενός Έλληνα ποιητή που η μάνα του ήταν Ρωσίδα και γνώριζε τη Ρωσική.

Η συζήτηση στρέφεται στον Άρη Αλεξάνδρου. Ο καημένος, μου λέει, είχε άσχημο τέλος. Ήταν στο Παρίσι, εντελώς απένταρος και άρρωστος.

Κάποιοι φίλοι του τον φιλοξενούσαν στο διαμέρισμά τους. Όταν πέθανε, για να μην τον κατεβάσουν απ' τις σκάλες, πράγμα που μπορούσε να αναστάτωνε τους ενοίκους της πολυκατοικίας, τον κατέβασαν απ' το ανασσέρ κρατώντας τον όρθιο, δίνοντας την εντύπωση ότι πρόκειται μόνο για κάποιον που είναι άρρωστος.

Τον ρώτησα για τις απόψεις του για την Ελληνική ποίηση. Απάντησε ότι η ανάπτυξη της Ελληνικής ποίησης ακολούθησε ξαφνικά την αποτίναξη της Τουρκικής δουλείας. Είναι αξιοθαύμαστο το ότι αμέσως με την έναρξη της επανάστασης του 1821 παρουσιάστηκαν ποιητές της ολκής του Σολωμού και του Κάλβου. Αργότερα μπαίνουν στη σειρά ο Παλαμάς, ο Σικελιανός, ο Βάρναλης, ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Ρίτσος. (Δεν ανέφερε τον Καβάφη. Ίσως να του διέφυγε. Τώρα σκέφτομαι ότι θάπρεπε να τον είχα ρωτήσει για την άποψή του, καθώς και για τον Καζαντζάκη). Η επόμενη γενιά, συνέχισε ο Ρίτσος, ακολουθεί με την ποίηση του Σινόπουλου, του Σαχτούρη, του Λειβαδίτη.

Τι φρονεί για τη νεότερη γενιά; Απάντησε ότι η νέα γενιά έχει καλή ποίηση, πολλά καλά ποιήματα αλλά δεν έχει ακόμη εύρος και μεγάλους επώνυμους ποιητές. Ο Κόντος είναι καλός. Ίσως είναι ακόμη νωρίς.

Υπήρξαν βέβαια και καλοί μικρότεροι παλιότεροι ποιητές. Ο Κώστας Χατζόπουλος. Μερικά ωραία ποιήματά του: «Ας τη βάρκα», ή το «Έφυγες και πας». Ο Ρίτσος άρχισε να το απαγγέλει:

‘Κ’ έφυγες και πας

Πας με το καλό

Και να σε καλώ

πίσω μη γυρίσεις...’».

Το απάγγειλε ολόκληρο. Του εξέφρασα την έκπληξή μου που στην ηλικία του μπορούσε να θυμάται ένα παλιό ποίημα του Χατζόπουλου Παλιά μάθαινε απέξω. Φυσικά και το θυμάται, λέει. Παλιά μάθαινε απέξω όλα τα αξιόλογα κομμάτια της Ελληνικής ποίησης. Τον ρώτησα αν θυμάται και τα δικά του. Φυσικά, παλιότερα όταν ήταν λιγότερα τα ήξερε όλα του τα ποιήματα, όλους τους στίχους, απέξω. Αργότερα, όμως, όταν πλήθυναν σταμάτησε να τα μαθαίνει απέξω. Δεν είχε άλλωστε το χρόνο.

Στο σημείο αυτό χτυπάει το τηλέφωνο. Απαντάει με γλυκύτητα και τρυφερότητα για αρκετή ώρα: «... Ναι χρυσό μου!... Ναι μάτια μου!». Αφήνει το ακουστικό χαμογελώντας τρυφερά. Τον ρωτώ αν ήταν κάποιος εγγονάκι του. Όχι, ήταν η αδελφή του που τον πήρε τηλέφωνο να ρωτήσει για την υγεία του και πώς αισθάνεται σήμερα.

Χαίρεται να συζητάει με Έλληνες του εξωτερικού, μου λέει. Ο ίδιος, όμως, δεν θα μπορούσε να ζήσει στο εξωτερικό. Του θυμίζω ότι ο φίλος του ο Νικηφόρος Βρεττάκος πέρασε τα χρόνια της δικτατορίας στο εξωτερικό. «Ναι, πράγματι», απαντάει. «Είναι καλός ποιητής ο Βρεττάκος. Μερικά ωραία ποιήματά του:» 33 μέρες», «Οπενχάιμερ», «Η μητέρα μου στην εκκλησία», μερικά ποιήματα στη συλλογή Το Βάθος του Κόσμου. Ο καημένος ο Βρεττάκος άκουσα ότι ήταν άρρωστος τώρα τελευταία. □ Άκουσα ότι είχε αιμοραγία από το αυτί του».

Του είπα ότι στη Θεσσαλονίκηίδα τους ποιητές Ζωή Καρέλλη και το Γιώργο Θ. Βαφόπουλο. Πιστεύει ότι οι ποιητές της Θεσσαλονίκης είναι αξιόλογοι. Ο κ. Βαφόπουλος είναι παλιός του φίλος. Καλός κύριος. Μάλιστα του είχε αφιερώσει (ο Βαφόπουλος) το ποίημα «Προμηθεύς Ελκόμενος» για το αφιέρωμα των 70 χρόνων του.

Τον ρώτησα ποιά ήταν η περίοδος της ζωής του που θυμάται περισσότερο έντονα. Ποιά περίοδος της ζωής του ήταν πιο έντονη; □ Όλες. Είναι όπως η ζωή του ανθρώπου. Η νεανική ηλικία, η ανδρική, η ώριμη, τα γηρατειά! Πολλά απ' τα βιώματά του βέβαια διαμορφώθηκαν στην παιδική ηλικία. Τα βιώματα είναι σπουδαία για τη γραφή αληθινής ποίησης και έζησε έντονα τα βιώματα της παραχώδους ζωής του. Ο Ελύτης, πιθανόν, δεν θα μπορούσε να γράψει το □ Αξίον Εστί αν δεν είχε τα βιώματα του Αλβανικού Μετώπου.

Τον ρωτώ για τις συγγραφικές του συνήθειες. Πώς γράφει τα ποιήματά του; Απάντησε ότι προτιμά να τα γράφει ανεπίσημα, καθισμένος στον καναπέ. Τα γράφει πάνω σ' ένα σανιδάκι που το ακουμπά στα γόνατά του, όχι στο γραφείο του. Τα γράφει 4-5 φορές και όταν είναι ικανοποιημένος κάθεται στο γραφείο του και τα αντιγράφει στο τετράδιό του με τη γνωστή καλλιγραφική βυζαντινή γραφή του. Αυτή είναι η τελική γραφή. Από εκεί πάνε στον εκδότη, κατευθείαν, χωρίς ούτε μια διόρθωση. Πάνε, όμως, σε φωτοτυπία, όχι στο πρωτότυπο. Πάντα κρατά ο ίδιος το πρωτότυπο. Με τονίδιο τρόπο γράφει και τα πεζά του.

Στη συνέχεια με ρώτησε για την Αυστραλία, για τον Ελληνισμό της Αυστραλίας, για την πνευματική κίνηση. Του είπα για τον Έλληνα ποιητή της Αυστραλίας Δημήτρη Τσαλουμά. Δεν έτυχε να τον διαβάσει. Του είπα μια πρόσφατη έκδοση του περιοδικού *SCRIPSI*, ένα λογοτεχνικό περιοδικό της Μελβούρνης, περιλαμβάνει ποιήματα δικά του σε αγγλική μετάφραση και ποιήματα του Τσαλουμά γραμμένα στην Αγγλική. Δεν έχει δει το εν λόγω τεύχος, ούτε γνωρίζει το περιοδικό. Του είναι δύσκολο να παρακολουθεί όλα όσα γράφονται γι' αυτόν.

Του μίλησα για τη γενικότερη ζωή της παροικίας στην Αυστραλία, για τη δεύτερη γενιά, τα πανεπιστήμια και κολλέγια και τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών, για τις παροικιακές διχόνοιες, τις διαφορές Αρχιεπισκοπής και Κοινοτήτων. Του είπα, όλοι οι Έλληνες, όμως, ανεξαρτήτως στρατοπέδων θαυμάζουν και τιμούν το έργο του και μια μεγάλη ευκαιρία ενότητας των Ελλήνων της Αυστραλίας θα παρουσιαζόταν αν δεχόταν να έρθει για ένα σύντομο ταξίδι στην Αυστραλία. Τα πανεπιστήμια, οι Κοινότητες, η Αρχιεπισκοπή ή άλλοι πολιτιστικοί οργανισμοί θα μπορούσαν να αναλάβουν την πρόσκληση και τις λεπτομέρειες ενός τέτοιου ταξιδιού. «Λυπάμαι που δεν μπορώ κύριε Φίφη, ούτε να διανοηθώ κάτι τέτοιο. Η κατάσταση της υγείας μου δεν επιτρέπει τέτοια ταξίδια», απάντησε. Μου είπε ότι ο Αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας κ. Στυλιανός έγραψε για το έργο του ένα σημαντικό άρθρο. Πρόσεξε και ανάλυσε λεπτομέρειες που δεν πρόσεξαν άλλοι κριτικοί ή σχολιαστές. Ο αρχιεπίσκοπος κ. Στυλιανός Χαρκιανάκης γράφει επίσης ποίηση και τον θεωρεί καλό ποιητή.

Η ώρα είχε περάσει. Δεν ήθελα να τον κουράσω περισσότερο ή να κάνω κατάχρηση της καλοσύνης του ή του χρόνου του. Του είπα ότι πρέπει να φεύγω. Με ρώτησε για το συνέδριο που παρακολουθούσα. Του είπα ότι είναι ένα συνέδριο Αυστραλών και Ελλήνων νομικών και γιατρών – το πρώτο συνέδριο του είδους του στην Ελλάδα. Είχε τον τίτλο: «Η γεφύρωση δυο Πολιτισμών στο Νόμο και την Ιατρική». Η δική μου ανακοίνωση αφορούσε γλωσσικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι □ Έλληνες μετανάστες στην Αυστραλία σε σχέση με το νόμο και τα προβλήματα υγείας, καθώς και την αξία εκμάθησης γλωσσών σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία όπως είναι αυτή της Αυστραλίας.

□ Όταν σηκώθηκα η ώρα ήταν 2.20 μμ. Είχα μείνει μαζί του για μια ώρα και τριανταπέντε λεπτά, αλλά μου φάνηκε σα να ήμουν εκεί μόνο 10 λεπτά. Μου είπε, όμως, τόσα όσα θα χρειαζόνταν σε άλλες περιπτώσεις τουλάχιστον 5 ώρες. Με συνόδεψε μέχρι

την πόρτα και περίμενε μαζί μου μέχρι που ήρθε το ασανσέρ. Με ρώτησε πότε αναχωρούσα για την Αυστραλία, του είπα το Σάββατο το απόγευμα. Μου έδωσε το χέρι του και μου ευχήθηκε καλό ταξίδι και χαιρετίσματα στον Ελληνισμό της Αυστραλίας. «Θα χαρώ να σας ξαναδώ όταν ξαναπεράσετε από την Αθήνα», μου είπε. «Πάντοτε σκέπτομαι τους □ Έλληνες του εξωτερικού.

(Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Σκέψεις*, σς. 32 – 46, Νοέμβρης – Δεκέμβρης 1990, Μελβούρνη)
(Ο Δρ Χρήστος Ν. Φίφης είναι επίτιμος ερευνητής στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου La Trobe)

Σχετικές αναφορές

Γιάννη Ρίτσου: *Επιτομή*. Εισαγωγή και σημειώσεις Γιώργου Βελουδή. Κέδρος, Αθήνα, 1977.

Αικατερίνη Μακρυνικόλα, *Αφιέρωμα στο Γιάννη Ρίτσο*, Κέδρος, 1981.

Γ. Θ. Βαφόπουλος, «Προμηθεύς Ελκόμενος», Μήνυμα στο Γιάννη Ρίτσο. Στο Αικατερίνη Μακρυνικόλα, *Αφιέρωμα*, ο. π. σσ. 24 – 28.

Στυλιανός Χαρκιανάκης, «Ο Θηρευτής του Μεγαλείου στο μικρό», Μακρυνικόλα, *Αφιέρωμα στο Γιάννη Ρίτσο*, 1981, ο. π. , σσ. 142 – 162.

Περιοδικό *SCRIPSI*, Vol. 4/ No. 2, Yiannis Ritsos: Fourteen poems translated from the Greek by Edmund Keeley, pp.116-122 and Dimitrios Tsaloumas: Two poems (translated by Philip Grundy, pp. 125-130.

Yiannis Ritsos, *Selected Poems*, introduction by Peter Bien, Penguin, 1974, p. 24.